

Л. П. ЛИТВИН
ПРО СИНОНІМІЧНІСТЬ ПРЕДИКАТИВНИХ КОМПЛЕКСІВ

Прийменниково-відмінкові форми є вдячним матеріалом для досліджень у галузі культури мови, оскільки в мовній практиці вони часто функціонально рівноправні, а це означає, що мовець має можливість (або і змушений) робити вибір, завдяки чому надається перевага найдоцільнішому засобу вираження думки в кожному окремому випадку. Інтерес становлять, зокрема, форми, які виступають у предикативній функції із значенням перетворення. Це конструкції «в + знахідний», «на + знахідний» та функціонально рівнозначний їм орудний безприйменниковий. Спільним для всіх цих груп є те, що кожна з них «у предикативній функції вживається не як самостійна форма, а як одна з форм предикативного комплексу, що складається з допоміжного дієслова і прийменниково-відмінкової форми» (І. Р. Вихованець, Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові. К., 1976, с. 61) чи безприйменникової. При цьому вказівку на процес перетворення дає й дієслово, хоча воно виступає допоміжним компонентом предикатива — зв'язкою (*ставати, перетворювати[ся], обертати[ся], перекидати[ся], переростати, переходити, робити[ся]* та ін.), і відмінкова форма, яка передає «змінену сутність предмета» (М. Я. Плющ. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення. К., 1978, с. 44).

Давнішою формою, що вказувала на набуття предметом нової якості, була прийменникова форма знахідного відмінка (з указаними прийменниками). Для орудного відмінка, як відзначали відомі мовознавці О. О. Потебня, Є. К. Тимченко, ця функція нова, вторинна, яка розвинулася з давніших, уживаних у цьому значенні форм. Виявляючи спільність у функціональній семантиці, всі ці форми на сучасному етапі розвитку мови здебільшого розрізняються стилістично.

Стильовим розрізненням може підлягати якийсь один компонент усієї предикативної сполуки. Очевидно, кожному впадає в око архаїчність і буденність таких дієслів-зв'язок, як *перекинути[ся]* і *перевертати[ся]*. Аналіз матеріалів лексичної картотеки Інституту мовознавства АН УРСР свідчить, що ці зв'язки побутують в основному в різних фольклорних жанрах (особливо в казках), а також у творах дореволюційного періоду, рідше — у сучасній художній літературі, куди вони можуть потрапляти і з усно-розмовної стихії. Дієслово-зв'язка може доповнюватися будь-якою з трьох зазначених відмінкових форм. Напр.: «Змій Горинич *перекидався* то у помело, то у кочергу, а царівна кожний раз випрошувала його від собак» (Ю. Опільський); «Він [Іван Рило] умів *в* усяку твар *перекидатися*» (Л. Мартович); «Меншають хати [з літака], дерева зеленими кучерями закриваються, коні *на* шурів *перекидаються*, люди ляльками робляться» (О. Вишня); «Він [Кобзар] ще за життя *перекидався* *птицею* і тоді ще з неволі прилітав бунтувати малоросійських людей» (С. Васильченко); «Зійшов місяць і почав *все перевертати* в срібло» (Г. Григоренко); «Жупани *перевернулись* на семряги, а семряги *на* кармазини» (П. Куліш); «Вони русалки, а я відьма; вони мене бояться. Хочете, я вам зараз *переверну* зозулею» (С. Васильченко); «—Я вірила в майбутнє, мною керувала любов до тебе. Та життя *перевернуло* віру *на* зневір'я, щирість *на* брехню» (П. Колесник).

Такі, семантично віддалені на перший погляд від зазначених, дієслова, як *припливти, попливти [щукою], розсипатися [пшоном], постати [каліною]* у жанрах художнього та розмовного стилів стають синонімічними до зв'язок *перекинути[ся], перевертати[ся]*, але з тією різницею, що вимагають лише форми орудного відмінка. Пояснення цього факту пов'язане з часовою ознакою дієслова: орудний відмінок виступає тоді, коли набута істотою, предметом ознака уявляється тимчасовою, принагідною. Напр.: «Ходім, сестро, лугами, Та *постанем* *квітками*» (А. Чубинський); «Постала туга, сном важким приспана, *Постала* *велетнем* і досягла до хмар» (Леся Українка); «Парубки розмахали хорта та й шпурнули в вікно, а він як бебехнеться об поміст, так і брязнув і задзвенів, як жар, по всій хаті *розсипався* *дукатами*» (Стороженко).

Семантика дієслів *перетворювати[ся], обертати[ся], переходити, переростати,*

навпаки, підказує, що вони активно вживаються, коли треба підкреслити інший характер змін: безповоротний або досить-таки тривалий, що зумовлює вибір іншої відмінкової форми, а саме знахідного відмінка з прийменниками *в* і *на*, а орудний відмінок можливий лише при перших двох дієсловах. Ці дієслова-зв'язки є вже показниками наукового стилю. Напр.: «Держава диктатури пролетаріату *перетворилася* в політичну організацію всього народу на чолі з робітничим класом, стала загальнонародною соціалістичною Державою» (Комуніст України); «Україна, за своїми Розмірами і економічною могутністю, *перетворилася* на одну з найбільших держав у Європі» (Рад. Україна); «Монополістичний капіталізм *переходить* у державно-монополістичний капіталізм» (В. І. Ленін); «Прислівники можуть *переходити* в усі неповнозначні частини мови» (Сучасна укр. літ. мова. Морфологія); «Радянська держава, яка виникла як диктатура пролетаріату, *переросла* в загальнонародну державу» (Роб. газета); «Розв'язання ракетно-ядерної війни *обернулося* б неминучим *знищенням* самого агресора» (Комуніст України).

Щодо факторів, які впливають на вибір прийменника при формі знахідного відмінка в щойно зазначених комплексах, то їх важче визначити. Наприклад, статистичні спостереження, проведені методом суцільної вибірки за «Хімічною хрестоматією» (К., 1971), показують, що із загального числа (19) комплексів «*перетворювати[ся]* + прийменникова конструкція» у 6 випадках функціонують форми «в + знахідний», а в 13 — «на + знахідний». Отже, співвідношення 1 : 2 на користь відмінкової форми з прийменником *на*. Якщо врахувати вплив діалектного оточення на використання цих конструкцій, то у південно-західному наріччі це співвідношення на користь конструкції «в + знахідний» (див. про це: В. І. Дойош. Синтаксис південно-карпатських говорів. Ужгород, 1972).

Зв'язки *ставати, робити[ся]*, при яких звичайним є вживання предикативного імені в орудному відмінку, стилістично нейтральні, і при них характеристика набутої якості в плані часового вияву ознаки істотної ролі не відіграє. Напр.: «Вчорашні вороги *робилися* *спільниками*, вчорашні *спільники* *ставали* *лютими ворогами*» (М. Стельмах); «Головне — новою *людиною* *стати, солдатом*, що революцію *обереже*» (М. Стельмах); «Історико-революційна тема в радянській літературі представлена широко і всебічно, проте й сьогодні вона *стає предметом* *пильної уваги* письменників» (Вітчизна).

Отже, можна зробити висновок, що як в усному, так і в писемному мовленні досить часто користуємося функціонально-рівноправними комплексами. Такими, зокрема, є прийменникові конструкції «в + знахідний», «на + знахідний» і орудний безприйменниковий в іменному складеному присудку. Кожна з цих відмінкових форм здатна охоплювати широкі пласти лексики, кожна з них робить нашу мову гнучкішою, багатшою.